tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 4 3 2005

Vogels in

Marco van der Lee

Laagstamboomgaard in winter met fazant. Foto: Marco van der Lee.

Moderne fruittuinen in het open landschap van West-Friesland hebben verrassend genoeg aantrekkingskracht op een flink aantal vogelsoorten.
Vooral profiteren veel soorten in najaar en winter van het niet geoogste fruit dat in de tuinen achterblijft. In dit artikel een verslag van twee jaar onderzoek.

Inleiding

In de jaren 2002 en 2003 heeft de Agrarische Natuurvereniging West-Friesland onderzoek laten uitvoeren naar de natuurwaarden in twee moderne laagstam-fruittuinen in West-Friesland, namelijk in Zwaagdijk en Wijdenes. Het onderzoek had drie doelstellingen, namelijk: het onderzoeken en vastleggen van de huidige natuurwaarden, het zoeken naar mogelijkheden om natuurwaarden te ontwikkelen en het bewustmaken van fruitkwekers, dat zij op hun bedrijf te maken hebben met natuur.
In dit artikel komen alleen de resultaten van de eerste doelstelling aan de orde. In het onderzoek werd aandacht besteed aan het voorkomen van vogels, zoogdieren en insecten. In dit artikel komen alleen de vogels aan de orde. Voor geïnteresseerden in zoogdieren en insecten wordt verwezen naar het rapport 'Natuur in Fruittuin', dat in opdracht van de Agrarische Natuurvereniging West-Friesland door mij is geschreven.

Beschrijving van de fruittuinen

De beide fruittuinen die zijn onderzocht grenzen aan lintbebouwing, bouw- en weiland, en een andere fruittuin, en hebben samen een oppervlakte van 22 hectare. De randen van de tuinen worden begrensd door windhagen die in hoogte variëren van ongeveer 4-6 meter. Ook binnen de fruittuinen waren windhagen aanwezig. Deze bestaan meestal uit elzen; soms uit Italiaanse/Canadese populieren, variërend in leeftijd van enkele jaren tot ongeveer 40 jaar. De windhagen worden twee keer per jaar, in maart en juli machinaal gesnoeid. Op die manier worden ze afgetopt en smal gehouden.
De fruitbomen zijn vooral appelbomen, met daarnaast behoorlijk wat peren, en kleinere oppervlakten met pruimen. De leeftijd van de appelbomen varieert van een jaar tot ongeveer 15 jaar. Productie en kwaliteit van appelbomen neemt met het vorderen van de leeftijd snel af, zodat ze vrij snel worden vervangen. Bij perenbomen blijven de productie en kwaliteit langer op een hoog niveau bestaan, zodat in de tuinen perenbomen voorkwamen tot 40 jaar oud. Pruimen nemen een tussenpositie in. Het ligt voor de hand dat oudere opstanden meer natuurwaarden bezitten dan de jongere. Zo vonden we op oude perenbomen een uitbundige begroeiing van mos op takken en stam.
De fruitbomen staan in rijen van 1 tot 3 bomen. Tussen de rijen liggen graspaden van ongeveer 1,5 meter breed, die regelmatig worden gemaaid. Onder de bomen wordt de grond min of meer vrij gehouden van begroeiing. Wel komen hier regelmatig diverse pioniersoorten tot bloei, zoals viltige basterdwederik, veldkers, klein kruiskruid en varkensgras.

Monitoring

De twee onderzochte bedrijven zijn geselecteerd, omdat ze representatief zijn voor het gemiddelde fruitbedrijf in de regio West-Friesland. Om vast te stellen welke vogelsoorten in de fruittuinen voorkomen en inzicht te krijgen in het verloop van de aantallen, werden de bedrijven één maal per maand bezocht. Gelet werd vooral op het gebruik dat de vogels van de fruittuin maakten. Daarnaast is een broedvogeltelling uitgevoerd. De bezoeken vonden plaats van januari 2002 tot en met december 2003 en duurden gemiddeld een tot twee uur per bedrijf. Er werd geteld in de ochtend, bij voorkeur onder gunstige weersomstandigheden. Alle vogels die gebruik maakten

laagstam-fruittuinen in West-Friesland

● *Kramsvogel, Foto: Piet Munsterman.*

van de fruittuinen, inclusief de windhagen, zijn genoteerd. Kleinere aantallen zijn geteld; van grotere aantallen werd een schatting gemaakt. Overvliegende vogels die speurden naar prooi in de fruittuin, zoals overvliegende buizerds, kraaien of groepen spreeuwen, werden geteld, maar vogels die alleen maar langs vlogen werden niet genoteerd. Vanwege de lage bezoekfrequentie speelt toeval bij de waarnemingen een grote rol. Daarom zullen er zeker soorten gemist of onderteld zijn, vooral in de periode dat de bomen in blad staan.
In tabel 1 zijn de waarnemingen van januari tot en met april, en van september tot en met december, dus buiten de broedtijd, vermeld. De aantallen in de maanden mei tot en met augustus geven een goed beeld van de aantallen broedvogels, zie tabel 2.

Eénmalige waarnemingen soms van meerdere exemplaren, zijn gedaan van de volgende soorten: blauwe reiger, patrijs, steenuil, veldleeuwerik, vuurgoudhaantje, grauwe vliegenvanger, rietgors, blauwe kiekendief, meerkoet, gierzwaluw, huiszwaluw, beflijster, zwarte mees, boomkruiper, kauw en sijs.

Niet-broedvogels

Lijsterachtigen en spreeuwen.

Uit de tabel 1 blijkt dat de fruittuinen zeer belangrijk zijn voor de kramsvogel. In oktober verschijnen de vogels in grote groepen, en tot in januari kunnen de aantallen behoorlijk oplopen. Vooral in een vorstperiode, als wormen in de bevroren grond niet meer bereikbaar zijn, verschijnen ze massaal in de tuinen. Omdat ze foerageren op het fruit dat achterblijft na de oogst, richten ze dus geen schade aan. In het voorjaar komen ze veel minder vaak en in veel kleinere aantallen voor. Ze zoeken dan op de grond naar wormen en insecten. ➤

● *Winterkoning. Foto: Saxifraga – Jan Nijendijk.*

● *Houtduif. Foto: Saxifraga – Jan van der Straaten.*

Groepen koperwieken en merels foerageren ook dikwijls op het achterblijvende fruit, vaak in gezelschap van kramsvogels. Voor deze soorten geldt ongeveer hetzelfde als voor de kramsvogel: groepen zijn vooral aanwezig in de herfst en vroege winter.
Heel aardig is het regelmatig in klein aantal verschijnen van de grote lijster. In Noord-Holland is dit een schaarse soort, die als broedvogel in oostelijk West-Friesland nog redelijk vaak voorkomt.
Ook spreeuwen foerageren soms in grote groepen in de tuin. Ze verschijnen al in de zomer en doen zich eerst te goed aan het oogstbare fruit, waardoor ze dus schade kunnen aanrichten; later eten ze het achterblijvende fruit, en tenslotte richten ze zich op de bodemfauna.

Overige soorten

Vermoedelijk door de soms grote aantallen lijsterachtigen en spreeuwen, bezoeken roofvogels als torenvalk, buizerd en sperwer regelmatig de fruittuinen. De waarnemingen van houtsnip en steenuil zijn wellicht toevalstreffers.
Opvallend zijn de waarnemingen van insecteneters als grauwe vliegenvanger, boerenzwaluw, huis- en gierzwaluw boven de fruittuinen. Je zou verwachten dat door het regelmatige gebruik van bestrijdings-

Soort	'02 jan	'03 jan	'02 febr	'03 febr	'02 mrt	'03 mrt	'02 apr	'03 apr	'02 sept	'03 sept	'02 okt	'03 okt	'02 nov	'03 nov	'02 dec	'03 dec
Wilde eend					8		14	1		5				5		
Sperwer	1	1	1	1	1			1			1	2		2	2	3
Buizerd	4	2	2	1		1	1					1		1		1
Torenvalk	2	1	1		3		2	4	2					1		3
Fazant		3			1	5		2		1		1		1	1	3
Houtsnip					1									1	1	2
Houtduif	6	1	4		12	15	16	7	6	9	16	65	2	80	3	13
Holeduif			2	4	6	10	6	8		1	2	3		1	1	1
TurkseTortel	2							2		2						1
Ransuil					2		2	2								
GrBoSpecht	1			1				1						1		1
Boerenzwaluw									60	10						
WKwikstaart						1		1		4						
Graspieper								30		3				1		
Winterkoning	6	3	5	6	5	3	6	4	10		4	2	7	4	6	2
Heggenmus	2				1		2	2	2	1	1	2		2		
Roodborst	4	8	1	3		1					14	2	9	5	9	5
Merel	400	270	65	70	60	41	52	50	60	40	150	55	90	70	90	50
Kramsvogel	5400	2030			90	20		880			1300	3	120	700	520	550
Koperwiek	312		4	1	90	40		90			450	60	5	140	100	80
Zanglijster	1		2			4		45		7	10	4		2		1
GroteLijster	1		2					2	2		1	5	1	2	1	1
Fitis							1	2								
Tjiftjaf					2	1				1						
Goudhaantje												10	4	5		18
Pimpelmees	8	14	4	2	4	5	4	6	15	4	15	15	14	27	20	22
Koolmees	12	22	18	37	12	28	20	28	25	35	30	40	16	42	14	45
Spreeuw	250	105		1	40	10		300	100		800	30	51	290	3000	200
VlaamseGaai				2	2			1						2	1	1
Ekster	5	3	1	4	2	4	3	4	4	2	5	4	3	4	5	3
Kraai				2		2	1					5	2	2	1	2
Huismus						10										
Ringmus					4				20		14					
Vink	15	20	15		12	10	8	14	20	10	9	15	21	18	5	7
Keep														1	3	1
Groenling			2		8	2	1	2	5		3					2
Putter	10	1	8		26		8	2	30	6	6	1	6			1
Kneu					10		8	4	2	5	2	1		3		

● *Tabel 1: Waargenomen vogels in twee fruittuinen in 2002 en 2003 buiten de broedtijd.*

	Zwaagdijk		Wijdenes		totalen	
Soort:	'02	'03	'02	'03	'02	'03
Torenvalk	1	1		1	1	2
Fazant				1		1
Houtduif	3	3	5	10	8	13
Holenduif			3	3	3	3
Ransuil			1	1	1	1
Winterkoning			3	2	3	2
Heggemus			1	1	1	1
Fitis		1				1
Merel	12	15	14	23	26	38
Zanglijster		1	1	2	1	3
Tuinfluiter	1				1	
Pimpelmees		1	2	2	2	3
Koolmees	3	5	7	9	10	14
Vink	2	6	2	5	4	11
Putter	2		2	1	4	1
Kneu	2	4	2	4	4	8

Tabel 2: Broedvogels in 2 fruittuinen in 2002 en 2003, samen 22 hectare groot.

Laagstamfruittuin. Foto: Marco van der Lee.

middelen de aantallen insecten niet bijzonder groot zullen zijn. Kennelijk is dat niet het geval: meerdere malen moest ik me een weg banen door wolken insecten die zich ophielden in het onderzoeksveld.

Broedvogels

Van maart tot en met juni zijn broedvogelinventarisaties uitgevoerd door middel van territoriumkartering. Uitgangspunt bij verwerking van de inventarisatiegegevens was, dat er een redelijke mate van zekerheid bestond, dat de vogels werkelijk in de fruittuinen broeden. Uit tabel 2 blijkt dat de totale aantallen in 2002 en 2003 bij diverse soorten grote verschillen vertonen. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat jaarlijks de populaties in de fruittuin behoorlijk kunnen fluctueren. Mogelijk kan de extreem zachte winter van 2003 hiervoor een gedeeltelijke verklaring zijn.
De meest algemene soort in beide jaren is ontegenzeggelijk de merel. De houtduif komt als tweede soort uit de bus. Kool- en pimpelmees broeden vermoedelijk in holten in de windhagen. Nestkasten voor mezen worden nauwelijks opgehangen vanwege mogelijke vraatschade aan oogstbaar fruit.
Verrassend zijn de aantallen getelde territoria van de vink. In de regio waar de fruittuinen zich bevinden, is het een namelijk een schaarse soort. De aantallen putters vallen wat tegen, vooral in het tweede jaar. De kneu is een typische soort van het ouderwetse agrarisch cultuurlandschap met hier en daar een houtwalletje in een verder open landschap. Zo bezien is de fruittuin een uit de kluiten gewassen houtwal middenin de open polder.
De holenduif vindt in onze regio zijn nestholten vaak in bedrijfsgebouwen, maar broedde hier in een windhaag van oude Canadese populieren. Ook de ransuil broedde daar.
In de winter zijn in de fruittuinen de nesten gemakkelijk te vinden. Verrassend was dat relatief weinig nesten werden gezien in de windhagen. Oudere fruitbomen waren veruit favoriet, maar in fruitbomen van slechts enige jaren oud, vonden we tot onze verbazing veel nesten van vooral vinkachtigen.

De windsingels worden gesnoeid in maart en juli. Dit zal zeker een negatief effect hebben op vestiging of uitkomstsucces van nesten. In juli kunnen alleen nesten tegen de stam aangebouwd overleven. Mogelijk is dit een (gedeeltelijke) verklaring voor het relatief geringe aantal waargenomen nesten in deze windhagen, in vergelijking met nesten in fruitbomen. Een andere verklaring is mogelijk een verhoogde predatiedruk. De fruitbomen worden weliswaar ook een weinig gesnoeid in juni/juli, maar dit zal geen negatieve gevolgen hebben voor de broedsels.

Conclusie

In een betrekkelijk open landschap met lintdorpen, gras- en bouwland, vormen fruittuinen voor een aantal vogelsoorten een aantrekkelijk biotoop. In het winterhalfjaar profiteren vooral lijsterachtigen en spreeuwen van het rijke voedselaanbod in de vorm van achtergebleven fruit. Dat geldt met name voor kramsvogels, maar ook voor merels en koperwieken. Voor broedvogels scheppen de fruittuinen, ondanks hun wat eenzijdige begroeiing, belangrijke levensvoorwaarden door de aanwezigheid van nestgelegenheid, voedsel en betrekkelijke stilte. In een aantal gevallen maken ze een onderdeel uit van een groter biotoop. Vooral ook elders algemene soorten als merel, houtduif en koolmees broeden vaak in de tuinen. Opvallend was het broeden van vinken, die in de nabije omgeving schaars zijn.

Marco van der Lee
Buurtje 30
1619 JS Andijk
marcovanderlee@quicknet.nl